TEMURBEKLAR MAKTABI O‘QUVCHILARIDA TAQSIMLANGAN LIDERLIKNI RIVOJLANTIRISHNING XORIJIY TAJRIBASI VA PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Alijonov Muhammadali Diyorjon o‘g‘li
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu tezisda “Temurbeklar maktabi” o‘quvchilarida taqsimlangan liderlikni rivojlantirishning nazariy asoslari, xorijiy kadet ta’limidagi tashkilotchilik tajribasi va ularni harbiy-akademik litsey sharoitiga moslashtirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Taqsimlangan liderlik jamoa a’zolari o‘rtasida vazifalar, mas’uliyat va tashabbusning maqsadga muvofiq taqsimlanishiga tayanuvchi ijtimoiy-pedagogik jarayon sifatida izohlanadi. O‘quvchi yetakchiligining navbatma-navbat bajariladigan vazifalar, hamkorlikdagi muammoli topshiriqlar, refleksiya va mezonli baholash orqali rivojlanishiga xizmat qiluvchi metodik yechim taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: taqsimlangan liderlik, harbiy-akademik litsey, Temurbeklar maktabi, kadet ta’limi, jamoaviy mas’uliyat, tashabbus, refleksiya, pedagogik model.

Аннотация. В тезисе анализируются теоретические основы развития распределённого лидерства у учащихся школы «Темурбеклар», зарубежный опыт организации кадетского образования и возможности его адаптации к условиям военно-академического лицея. Распределённое лидерство рассматривается как социально-педагогический процесс, основанный на целесообразном распределении задач, ответственности и инициативы между членами коллектива. Предлагается методическое решение, направленное на развитие лидерских качеств учащихся посредством последовательного выполнения лидерских функций, совместных проблемных заданий, рефлексии и критериального оценивания.

Ключевые слова: распределённое лидерство, военно-академический лицей, школа «Темурбеклар», кадетское образование, коллективная ответственность, инициатива, рефлексия, педагогическая модель.

Abstract. This paper analyses the theoretical foundations of developing distributed leadership among students at Temurbeklar School, international practices in cadet education, and the possibilities of adapting these practices to the context of a military-academic lyceum. Distributed leadership is interpreted as a socio-pedagogical process based on the purposeful distribution of tasks, responsibilities, and initiative among team members. A methodological approach is proposed to foster students’ leadership skills through the rotation of leadership responsibilities, collaborative problem-solving tasks, reflection, and criteria-based assessment.

Keywords: distributed leadership, military-academic lyceum, Temurbeklar School, cadet education, collective responsibility, initiative, reflection, pedagogical model.

KIRISH

Zamonaviy ta’limda liderlik shaxsning tug‘ma yoki faqat lavozim bilan belgilanadigan xususiyati sifatida emas, balki birgalikdagi faoliyatda vujudga keladigan mas’uliyatli munosabatlar tizimi sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, harbiy-akademik litseylar uchun bu yondashuv ahamiyatli: kelajakdagi rahbar nafaqat berilgan topshiriqni bajarishi, balki vaziyatni tahlil qilishi, sheriklarini birlashtirishi, vakolatini to‘g‘ri chegaralashi, dalillangan qaror ishlab chiqishi va natija uchun javob berishi lozim. Mazkur sifatlarni faqat bitta doimiy sardorni tayinlash orqali to‘liq shakllantirish qiyin. Har bir o‘quvchiga tayyorgarlik darajasi va xavfsizlik talablariga mos yetakchilik tajribasini berish zarur.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-iyundagi PQ–4375-son qarori va uning “Temurbeklar maktabi” harbiy-akademik litseyi to‘g‘risidagi nizomi mazkur ta’lim muassasalarining harbiy-kasbiy yo‘naltirilgan o‘quv-tarbiyaviy faoliyatini huquqiy jihatdan belgilaydi [1]. Shunga ko‘ra, bu muhitda taqsimlangan liderlikni rivojlantirish tashkiliy bo‘ysunuvni inkor etmasdan, o‘quv mashg‘uloti, loyiha, ijtimoiy tashabbus va tarbiyaviy tadbir doirasida mas’uliyatni pedagogik asosda taqsimlashni anglatadi. Rahbarning qonuniy vakolati va xavfsizlik bo‘yicha yakuniy mas’uliyati saqlanadi.

Tadqiqotning maqsadi – xorijiy nazariy va tashkiliy tajribani qiyosiy tahlil qilish asosida “Temurbeklar maktabi” o‘quvchilarida taqsimlangan liderlikni rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlarini aniqlash va amaliyotga mos metodik taklif ishlab chiqish. Tezis nazariy-qiyosiy tavsifga ega bo‘lib, unda eksperiment o‘tkazilgani yoki samaradorlik statistik jihatdan isbotlangani da’vo qilinmaydi.

TAQSIMLANGAN LIDERLIKNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

J.Spillane, R.Halverson va J.Diamond taqsimlangan liderlikni alohida yetakchi xususiyatlari majmui bilan cheklamay, yetakchilar, ishtirokchilar va vaziyatning o‘zaro ta’sirida amalga oshadigan amaliyot deb asoslaydi [2]. J.Spillanening keyingi tadqiqotlarida rahbarlik ishining turli kishilar, tashkiliy tartiblar va vositalar bo‘ylab taqsimlanishi ta’kidlanadi [3]. Ushbu talqindan kelib chiqib, o‘quvchi liderligi ham buyruq berish ko‘nikmasi bilangina emas, vazifani tushuntirish, o‘zaro yordamni muvofiqlashtirish, axborot almashish va umumiy natija uchun javobgarlikni bo‘lishish orqali namoyon bo‘ladi.

Bunda “taqsimlangan liderlik”, “jamoaviy ishlash” va “vakolatlarni topshirish” tushunchalarini aynanlashtirish to‘g‘ri emas. Jamoaviy ishlash umumiy vazifani birga bajarishni, vakolat topshirish ayrim qaror yoki ishni boshqa ishtirokchiga berishni bildiradi. Taqsimlangan liderlik esa tashabbus, ta’sir, bilim va javobgarlikning faoliyat mazmuniga mos ravishda turli o‘quvchilar o‘rtasida dinamik almashinishini qamrab oladi. Demak, o‘quvchi bir mashg‘ulotda guruhni boshqarsa, boshqa vaziyatda tajribaliroq tengdoshining ko‘rsatmalarini mas’uliyat bilan bajarishi ham liderlik madaniyatining tarkibiy qismidir. Harbiy yo‘nalishdagi ta’limda mazkur yondashuvni qo‘llashda ikki cheklov mavjud. Birinchisi, rasmiy qo‘mondonlik va xizmat intizomi ta’lim loyihalaridagi moslashuvchan yetakchilikdan farqlanishi zarur. Ikkinchisi, xavfli yoki maxsus tayyorgarlik talab qiluvchi vazifalar o‘quvchilarga mustaqil topshirilmaydi. Shuning uchun taqsimlangan liderlik, avvalo, sinf loyihasi, simulyatsiya, jamoaviy intellektual musobaqa, volontyorlik va xavfsiz o‘quv-amaliy holatlarga tatbiq etiladi.

XORIJIY TAJRIBA VA UNING TAHLILI

Buyuk Britaniyada maktab va kollejlarda faoliyat yuritadigan Combined Cadet Force (CCF) tizimi yoshlar uchun intizom, jamoaviy faoliyat va mas’uliyatni bosqichma-bosqich oshirish imkoniyatlarini yaratadi. Buyuk Britaniya Mudofaa vazirligi ma’lumotlariga ko‘ra, mazkur dastur 13–18 yoshdagi yoshlarning shaxsiy rivojlanishiga yo‘naltirilgan bo‘lib, maktablar va mudofaa sohasi o‘rtasidagi ta’limiy hamkorlikka tayanadi [4]. Tizimda dastlab o‘z harakati, kiyim-boshi va jihozlari uchun mas’ul bo‘lgan kadet keyinchalik kichik guruhga ko‘maklashish, mashg‘ulotni tashkil etishda ishtirok etish va yangi a’zolarga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatish vazifalariga o‘tishi mumkin [5]. Mazkur tajribaning pedagogik ahamiyati lavozimning o‘zida emas, balki mas’uliyatni egallashning ketma-ketligidadir: o‘zini boshqarish – kichik guruhga yordam berish – umumiy faoliyatni tashkil etishga hissa qo‘shish. “Temurbeklar maktabi”da ham o‘quvchining bilim va xulqiy tayyorgarligiga ko‘ra vaqtinchalik loyiha rahbari, muhokama moderatori, axborot tahlilchisi, jamoa koordinatori va natija taqdimotchisi rollarini aylantirib berish mumkin. Bu taklif CCFning so‘zma-so‘z nusxasi emas, uning bosqichli mas’uliyat tamoyilining didaktik talqinidir. Angliya ta’lim tizimining dalillarga asoslangan maktabni takomillashtirish amaliyoti ham

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

alohida e’tiborga loyiq. Education Endowment Foundation samarali kasbiy rivojlanish bo‘yicha tavsiyalarida rejalashtirilgan o‘rganish, maqsadli qo‘llab-quvvatlash, qayta aloqa va amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarining ahamiyatini ko‘rsatadi [6]. Ushbu tavsiyalar bevosita kadetlar liderligi bo‘yicha eksperiment natijasi emas; biroq pedagoglar tomonidan yetakchilik tajribasini loyihalashda muntazam mashq, yo‘naltiruvchi fikr-mulohaza va qayta urinishni tashkil etish uchun metodik asos bo‘la oladi.

Xorijiy adabiyotlarni umumlashtirish natijasida uchta prinsip ajratiladi: birinchisi, liderlikning kundalik faoliyat davomida o‘rganilishi; ikkinchisi, vakolat va javobgarlikning tayyorgarlik darajasiga mos oshirilishi; uchinchisi, faoliyat yakunida individual hamda guruhiy refleksiyani tashkil etish. Bu prinsiplar harbiy-akademik ta’limda umumiy tartibni susaytirmaydi, balki o‘quvchilarni o‘zaro hamkorlikdagi maqsadli harakatga tayyorlaydi. Biroq xorijiy amaliyotning natijadorligini “Temurbeklar maktabi” uchun to‘g‘ridan-to‘g‘ri isbotlangan deb hisoblash mumkin emas; mahalliy sharoitda alohida pedagogik sinov zarur.

PEDAGOGIK IMKONIYATLAR VA TAKLIF ETILAYOTGAN METODIK MEXANIZM

Taqsimlangan liderlikni rivojlantirishning mazmuniy asosi o‘quvchilarni jamoa maqsadini tushunish, vazifani rejalashtirish, rollarni kelishish, muammoli vaziyatda muloqot qilish, nizoni konstruktiv boshqarish va faoliyat natijasini baholashga yo‘naltirishdan iborat. Mashg‘ulotga qo‘yiladigan vazifa faqat “kim rahbar?” savoliga javob berish emas, “qaysi bosqichda kimning bilimi va tashabbusi jamoaga ko‘proq foyda beradi?” savolini hal qilish bo‘lishi lozim.

Muallif tomonidan nazariy taklif sifatida “VAZIFA – ROL – HAMKORLIK – REFLEKSIYA” to‘rt bo‘g‘inli o‘quv sikli ilgari suriladi. Birinchi bo‘g‘inda pedagog aniq mezon va vaqt bilan chegaralangan xavfsiz muammoni beradi. Ikkinchi bo‘g‘inda guruh a’zolari koordinatsiya, tahlil, monitoring va taqdimot rollarini qobiliyatiga muvofiq taqsimlaydi; keyingi mashg‘ulotlarda rollar almashadi. Uchinchi bo‘g‘inda o‘quvchilar o‘zaro maslahatlashib, qarorlarni asoslaydi va vazifani birgalikda bajaradi. To‘rtinchi bo‘g‘inda har bir ishtirokchi o‘z hissasi, muloqot sifati va rivojlanish ehtiyojini yozma yoki og‘zaki tahlil qiladi. Mazkur siklni uch turdagi o‘quv vaziyatida qo‘llash mumkin. Birinchi vaziyat – “Axborotga asoslangan qaror”: guruh cheklangan vaqt ichida turli manbalarni solishtirib, asoslangan yechim taqdim etadi. Ikkinchisi – “Jamoa loyihasi”: o‘quvchilar ijtimoiy foydali tadbirni rejalashtirib, resurs va mas’uliyatni taqsimlaydi. Uchinchisi – “Vaziyatli mashq”: pedagog nazoratidagi xavfsiz ssenariyda o‘quvchilar muammoni tahlil qilib, muqobil variantlarni muhokama qiladi. Barcha vaziyatlarda xavfsizlik, o‘zaro hurmat, qonuniy ko‘rsatmaga rioya qilish va jamoa natijasi ustuvor hisoblanadi.

Rivojlanishni aniqlash uchun beshta mezon tavsiya etiladi: 1) tashabbuskorlik – vaziyatga mos g‘oya ilgari surish; 2) kommunikativ muvofiqlashtirish – sheriklarni tinglash va kelishuvga erishish; 3) mas’uliyat – o‘z rolini o‘z vaqtida va sifatli bajarish; 4) vaziyatli qaror – dalillangan hamda xavfsiz tanlov qilish; 5) refleksivlik – kuchli va zaif tomonlarni aniqlab, keyingi harakatni rejalashtirish. Har bir mezon uchun 1 dan 4 gacha tavsiflangan darajali rubrika ishlab chiqilishi, kuzatuv varaqasi va o‘quvchi portfoliolaridagi dalillar bilan baholanishi mumkin. Sonli natijalarni ilmiy tasdiqlash uchun rubrikaning ishonchliligi va baholovchilar kelishuvi tekshirilishi kerak. Tashkiliy jihatdan mazkur ishni fan mashg‘ulotlari, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, guruh loyihalari va o‘quvchi o‘zini o‘zi boshqarish faoliyati bilan uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq. Pedagog va tarbiyachi uchun asosiy vazifa tayyor yetakchini tanlash emas, balki ko‘proq o‘quvchining yetakchilik tajribasiga ega bo‘lishini tashkil etishdir. Buning uchun doimiy faol o‘quvchilar bilan bir qatorda tortinchoq va hali yetarli tajribaga ega bo‘lmagan o‘quvchilarga ham xavfsiz, bosqichli rollar berilishi zarur. Bu yondashuv imkoniyatlar tengligi va jamoaviy mas’uliyatni birlashtiradi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Taklifning amaliy samaradorligini aniqlash uchun kelgusida tajriba va taqqoslash guruhlari bilan boshlang‘ich va yakuniy diagnostika o‘tkazish, o‘quvchilarning rol almashish chastotasini, jamoaviy topshiriq sifati va refleksiv qaydlarini kuzatish maqsadga muvofiq. Bunda akademik natija, intizom, xavfsizlikka rioya qilish hamda tengdoshlararo ishonch alohida nazorat ko‘rsatkichlari bo‘lishi lozim. Shunday tekshiruvsiz taklif etilayotgan siklning samarasi haqida qat’iy empirik xulosa chiqarib bo‘lmaydi.

XULOSA

Xorijiy tadqiqotlar va kadetlar ta’limi misollari taqsimlangan liderlikni rivojlantirishning muhim sharti o‘quvchilarga mas’uliyatli faoliyatni bosqichma-bosqich sinab ko‘rish imkonini berish ekanini ko‘rsatadi. “Temurbeklar maktabi”da ushbu imkoniyatlarni amalga oshirish uchun ierarxik xizmat boshqaruvi bilan pedagogik faoliyatdagi navbatlashuvchi yetakchilikni bir-biridan aniq ajratish kerak. Taqsimlangan liderlik harbiy intizomga muqobil emas; u jamoa vazifalarini tushunadigan, sheriklari bilan hamkorlik qila oladigan va shaxsiy javobgarlikni anglaydigan o‘quvchini tarbiyalash vositasidir. Taklif etilgan to‘rt bo‘g‘inli siklning istiqbolli jihati har bir o‘quvchiga tashabbus bildirish, vazifa bajarish, boshqalarga yordam berish va natijani tahlil qilish imkoniyatini yaratishidir. Uni o‘quv rejasiga moslashtirish, mezonli baholash vositalarini ishlab chiqish hamda tajriba-sinov orqali tekshirish mazkur yo‘nalishdagi keyingi ilmiy izlanishlarning asosiy vazifasi bo‘lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 28-iyundagi PQ–4375-son qarori. URL: https://lex.uz/uz/acts/-4417961
2. Spillane J. P., Halverson R., Diamond J. B. Towards a theory of leadership practice: a distributed perspective // Journal of Curriculum Studies. – 2004. – Vol. 36, No. 1. – P. 3–34. DOI: 10.1080/0022027032000106726.
3. Spillane J. P. Distributed Leadership. – San Francisco: Jossey-Bass, 2006. – 144 p. ISBN: 9780787965389.
4. UK Ministry of Defence. The Ministry of Defence cadet forces. URL: https://www.gov.uk/guidance/the-cadet-forces-and-mods-youth-work
5. Combined Cadet Force. Roles & Ranks. URL: https://combinedcadetforce.org.uk/about-the-ccf/roles-ranks
6. Education Endowment Foundation. Effective Professional Development. – 2021. URL: https://educationendowmentfoundation.org.uk/education-evidence/guidance-reports/effective-professional-development
7. Spillane J. P., Camburn E. M., Pareja A. S. Taking a Distributed Perspective to the School Principal’s Workday // Leadership and Policy in Schools. – 2007. – Vol. 6, No. 1. – P. 103–125. DOI: 10.1080/15700760601091200.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.